

University of Groningen

Het imago van de Chauken

Nieuwhof, Annet

Published in:
Archeologie in Nederland

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2017

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):
Nieuwhof, A. (2017). Het imago van de Chauken: Plunderende zeeroovers of ondernemende terpbewoners? *Archeologie in Nederland*, 1(2), 26-33.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Archeologie

in Nederland

jaargang 1 april 2017

2

los nummer
€ 9,95

www.archeologien.nl

ISSN 2542-5455

Begijnen en syfilislijders
Middeleeuwse skeletten
van de Botermarkt en de
Begijnhof in Haarlem op
de onderzoekstafel

18

Vijandige plunderslaars?
Negatieve reputatie van de
Chauken als strijd-
lustig volk is
nodig aan her-
ziening toe

26

De Westfrieze Omringdijk
Acht profielen dwars door
de dijk geven nieuw inzicht
in de opbouw
van de zeewering

34

Annet Nieuwhof

Het imago van de Chauken

Plunderende zeerovers of ondernemende terpbewoners?

De Chauken hebben een slecht imago binnen de Nederlandse archeologie. Ze worden vaak omschreven als plunderende zeerovers. Hun invallen zouden de belangrijkste reden zijn voor het kustverdedigingsprogramma van de Romeinen. Op die manier spelen ze ook een rol in de tentoonstelling 'Romeinse Kust' en in de publiciteit daaromheen. Maar klopt de manier waarop de Chauken worden gepresenteerd eigenlijk wel? Uit de archeologische gegevens komt een ander beeld naar voren.¹

Een slechte reputatie

Het beeld van de Chauken als plunderende piraten is gebaseerd op een klein aantal vermeldingen in schriftelijke bronnen. Deze worden algemeen gezien als het topje van een ijsberg. Die bronnen zijn overigens niet eenduidig; soms spreken ze elkaar tegen, ook als het over de Chauken gaat. De Romeinen vormden een

koloniale mogendheid die, net als recente koloniale mogendheden, graag benadrukte dat de volken waar zij macht over wilde uitoefenen primitiever waren dan zijzelf. Daarmee legitimeerden zij hun expansiedrift. In de schriftelijke bronnen worden de Kelten en Germanen dus vaak afgeschilderd als simpele zielen en als twistzieke en oorlogszuchtige volken, die onder Romeins bewind veel beter af zijn. Wij als moderne archeologen en historici moeten natuurlijk bedacht zijn op dit koloniale perspectief in de schriftelijke bronnen. Het verhaal verandert wanneer het vanuit een tegenovergesteld gezichtspunt wordt verteld, vanuit het perspectief van de inheemse bevolking zelf, de Chauken en hun burenen. Over het leven van de Chauken weten we wel het een en ander uit archeologische bronnen. Hun slechte naam is echter gebaseerd op schriftelijke bronnen; we moeten dus naar die bronnen om te kijken waar die reputatie eigenlijk op gebaseerd is.

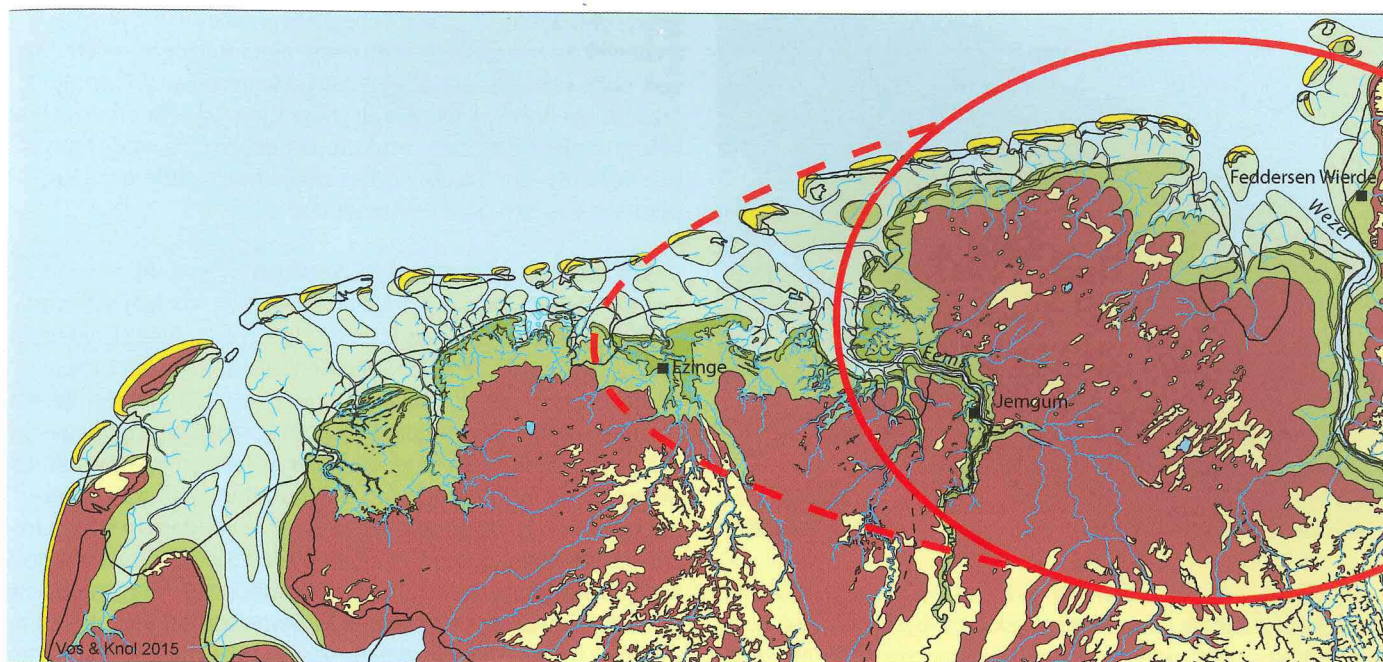
De gebeurtenissen

Velleius Paterculus, die als officier in het leger van keizer Tiberius de gebeurtenissen van dichtbij meemaakte, schrijft in zijn *Historiën* dat de Chauken in het jaar 5 na Christus door de Romeinen werden onderworpen. Hij noemt daarbij het indrukwekkende postuur van de Chauken, hun grote aantal en de onbereikbaarheid van hun nederzettingen, gegevens die hun onderwerping door de Romeinen nog extra glorieus laten lijken. De Chauken vochten niet mee aan Germaanse kant in 9 na Christus, toen Germanen onder leiding van de Cherusk Arminius drie Romeinse legioenen versloegen tijdens de befaamde Varusslag. In 15 na Christus leverden de Chauken zelfs hulptroepen aan het leger van Germanicus tijdens diens tocht naar het slagveld van de Varusslag. Het doel van die tocht was het begraven van de gevallen en het heroveren van de verloren gegane legioensstandaarden. Tacitus beschrijft het allemaal in zijn *Annales*. De inlijving in het leger ging wel gepaard met loyaliteitsconflicten. Zo lieten de Chaukische soldaten die zich onder de hulptroepen bevonden Arminius, die door hen herkend werd, ontkomen tijdens een confrontatie met de Cherusken een jaar later, althans dat gerucht ging indertijd. Aan het einde van dat jaar verliet Germanicus Germanië via de Eems 'met duizend schepen'. Op zee werden de schepen overvallen door een zware storm, waardoor de hele vloot uit elkaar werd geslagen en veel van de schepen vergingen. De overgebleven, zwaar gehavende schepen verzamelden zich op de Chaukische kust. Germanicus liet de schepen snel opknappen, om overlevenden op de eilan-

◀ Nederland in de eerste eeuw, een tekening van Giel de Reuver op de website www.romeinen.info. We zien de Chauken als zeerovers afgebeeld.

- ▼ Paleogeografische kaart van het noordelijke kustgebied rond 100 voor Christus, met het woongebied van de Chauken. De Chauken leefden in het noordelijke kustgebied van huidige Duitsland en mogelijk ook in Noordoost-Nederland.

 duinen en strandwallen	 wadden	 huidige kustlijn	 Chaukisch gebied
 veen	 kwelders	 Nederlands-Duitse grens	 mogelijk Chaukisch gebied
 hoge pleistocene gronden	 kwelderwallen		
 water			

den te gaan zoeken. Deze vermelding wordt soms geïnterpreteerd als een bewijs voor de expertise in de zeevaart van de Chauken.² In de tekst wordt echter niet vermeld dat er Chauken bij betrokken waren. Het is waarschijnlijker dat het oplappen van de schepen door de overlevende zeelieden en soldaten zelf werd gedaan.

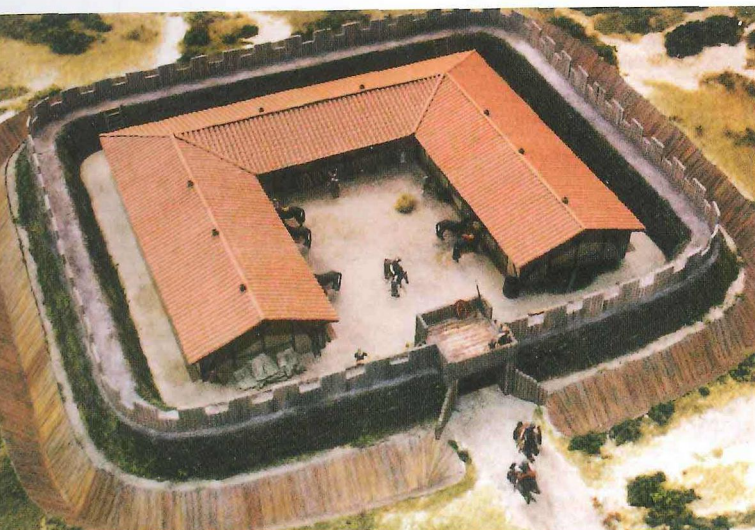
In 41 na Christus worden de Chauken weer genoemd, zowel door Cassius Dio als door Suetonius; dan worden de Chauken, waarschijnlijk vanuit het zuiden, verslagen door Gabinius, die daarom later de erenaam Cauchius krijgt. Deze Gabinius maakte in dat jaar ook de laatste ontbrekende legioensadelaar buit; het moet dus om een campagne zijn gegaan in het Germaanse gebied. Sommige moderne auteurs vermoeden dat het om een strafexpeditie ging vanwege piraterij, maar dat blijkt niet uit de teksten.

In 47 na Christus werd Corbulo als gouverneur naar het Friese gebied gestuurd om er orde op zaken te stellen. Tacitus geeft in de *Annales* een levendige beschrijving van de gebeurtenissen. Na de dood van de vorige gouverneur was er een korte periode van zwakte in het Romeinse gezag, waar Chauken onder aanvoering van ene Gannascus gebruik van maakten om een inval te doen in Neder-Germanië. Deze Gannascus was zelf geen Chauk, maar een Canninefaat die in het Romeinse leger had gediend en zich daarna tegen de Romeinen had gekeerd. Met lichte vaartuigen bedreef hij piraterij, vooral op dat deel van de

kust waar Galliërs woonden, want hij wist dat die rijk en weinig weerbaar waren. De tekst is niet helemaal duidelijk over het aantal invallen; misschien ging het niet om één inval maar om een periode waarin Gannascus en een aantal Chauken actief waren. Toen Corbulo arriveerde, stelde hij orde op zaken. De vijandelijke schepen werden tot zinken gebracht en Gannascus werd verjaagd, naar de Chauken zoals later blijkt. Bovendien disciplineerde Corbulo de legioenen die zich bij afwezigheid van een sterk gezag te buiten waren gegaan aan plunderingen. De Friezen kregen een bestuur opgelegd en vervolgens werden de Chauken aangepakt. Corbulo liet om te beginnen Gannascus vermoorden, wat veel kwaad bloed zette bij de Chauken en waarmee ook niet iedereen binnen zijn eigen gelederen het eens was: waarom de vijand zo provoceren? Kennelijk hadden de troepen ontzag voor de Chauken. Voordat Corbulo hen onder Romeins gezag kon brengen, ontving hij tot ieders verrassing bericht van de keizer dat hij zich moest terugtrekken op de linker Rijnsoever. Daarmee kwam een definitief einde aan de pogingen van de Romeinen om het gebied ten noorden van de Rijn in het Romeinse Rijk in te lijven.

In 58 na Christus, hetzelfde jaar dat de Friese koningen Malorix en Verritus tevergeefs naar Rome reisden om keizer Nero toestemming te vragen om zich te mogen vestigen op de rechteroever van de Rijn, worden de Chauken door Tacitus vermeld als degenen die hun buurvolk de Amsivariërs verdrijven uit hun

- ▼ Maquette van een ruitervest in de duinen van Den Haag-Ockenburg, uit de tweede helft van de tweede eeuw na Christus. Vermoed wordt dat het werd gebouwd ter bescherming tegen invallen van de Chauken. Maquette voor de tentoonstelling 'Romeinse Kust' door Karin van den Berg, Kobalt Museale Diensten.

woongebied aan de Eems. Het ging waarschijnlijk om een deel van de Amsvariërs, want ze worden nog genoemd in latere geschriften. De reden van het verdrijven wordt niet vermeld. Het kan expansiedrift van de Chauken zijn, zoals hen vaak wordt toegeschreven. Tacitus vertelt wel dat de leider van de Amsvariërs door Arminius tijdens de opstand van de Cherusken gevangen was genomen en dat hij gediend had in het Romeinse leger onder Tiberius en Germanicus. Misschien waren de banden tussen deze Amsvariërs en de Romeinen vriendschappelijker dan hun burens wenselijk vonden.

In 69 na Christus namen de Chauken net als de Friezen deel aan de Bataafse Opstand. Daarna is het lange tijd stil rond de Chauken. Tussen 170 en 175 moeten ze een poging hebben gedaan om de provincie Belgica binnen te komen, maar die aanval werd afgeslagen met hulp van inderhaast opgetrommelde hulptroepen. Volgens *Scriptores Historiae Augustae* werd de prefect Didius Julianus, de latere keizer, vanwege dat wapenfeit tot consul verheven. Het is deze gebeurtenis die vaak wordt genoemd als de aanleiding voor de uitbreiding van de kustverdediging van Germania Inferior en Gallia Belgica.

In de derde eeuw gingen de Chauken waarschijnlijk deel uitmaken van het grotere verband van de Saksen. Tegen hen werden in de derde eeuw de kustversterkingen van de latus Saxonicum gebouwd langs het Kanaal. In de derde en vierde eeuw raakten echter niet alleen de Saksen, maar ook vele andere volken ten noorden van de Romeinse Rijksgrens op drift. Het Noord-Nederlandse kustgebied raakte in die periode ontvolkt en in elk geval een deel van de emigranten richtte zich op het zuiden, zoals aardewerkvondsten in Vlaanderen aantonen.³ Het lukte velen door de verdediging van de Romeinse rijksgrens heen te breken en zich te vestigen in het Romeinse Rijk. Wat er zich in die periode afspeelde, laat zich echter niet zonder meer vergelijken met wat er in de eerste en tweede eeuw

gebeurde. Om de Chauken te begrijpen, moeten we hun optreden in de eerste en tweede eeuw niet interpreteren als de voorbode van wat nog komen zou in de derde en vierde eeuw, maar in het licht van wat eraan voorafging. Ze behoorden tot de vele groepen die Noordwest-Europa bevolkten voor de komst van de Romeinen. Die bewoners zagen hun leefwereld ingrijpend veranderen door de Romeinen.

De leefwereld van de Chauken

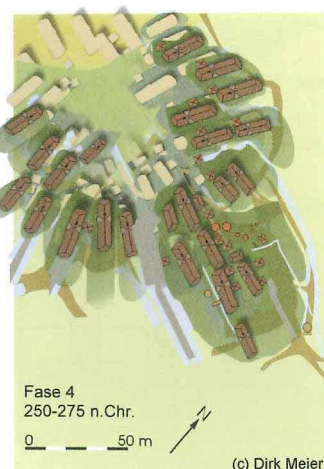
Het woongebied van de Chauken bevond zich volgens de antieke auteurs tussen de Friezen en de Elbe. Hun gebied strekte zich uit langs de kust van het huidige Nedersaksen, tot ver in het binnenland; hoe ver is niet helemaal duidelijk. De Chauken die van piraterij worden beschuldigd moeten kustbewoners zijn geweest. Over de Chauken (en niet over de Friezen) schreef Plinius de Oudere in *Naturalis Historia* zijn beroemde paragraaf over het in zijn ogen marginale bestaan dat ze leidden op terpen in een guur getijdengebied. Plinius maakt als jong officier onder Corbulo de voortijdig afgebroken expeditie naar de Chauken mee. Hoewel hij dus een ooggetuige was, had hij toch niet in de gaten dat de Chauken wel degelijk vee hielden, en dat hun terpen niet dagelijks met hoog water te maken hadden. Plinius eindigt die veel geciteerde beschrijving aldus: 'En dat zijn nu de mensen die, wanneer ze worden overwonnen door het Romeinse volk, uitroepen dat ze worden verlaagd tot slavernij!'

Over het karakter van de Chauken schrijft Tacitus in *Germania* een passage die verrassend genoemd mag worden in het licht van hun huidige slechte reputatie. Tacitus kende de gebeurtenissen, want hij is zelf een van de verslaggevers. Toch schrijft hij over hen, met enige bewondering, dat ze geen hebzucht en geen heerszucht kennen. Ze leven rustig en bij voorkeur op zichzelf. Ze houden niet van oorlog en trekken er niet op uit om te roven en te plunderen. Hun superioriteit berust op moed en rechtvaardigheid en niet op gewelddaden; daardoor kunnen ze zich handhaven en genieten ze veel aanzien onder de Germanen. Als het nodig is kunnen ze zich heel goed verdedigen, maar hun aanzien is even groot in vrede als in oorlog.

- Een ontmoeting tussen Friezen en Romeinen. Impressie van Rob van Eerden.

▼ Verschillende bewoningsfasen van een Chaukisch dorp, de terpnederzetting Feddersen Wierde in Nedersaksen. Rechts-
onder de 'Herrenhof', de residentie van de plaatselijke leider in de midden-Romeinse tijd. Over het algemeen nam de hoe-
veelheid inwoners per dorp toe in de eerste en tweede eeuw. Dit is ook te zien aan de toename van vondsten uit deze tijd.

Deze karakterschets door Tacitus is alleen maar begrijpelijk als we ervan uitgaan dat de meldingen van invallen en piraterij niet meer dan incidenten beschrijven, en dat ze een reactie waren op Romeins beleid of Romeinse acties die door hen als onrechtvaardig werden ervaren.

Archeologische gegevens

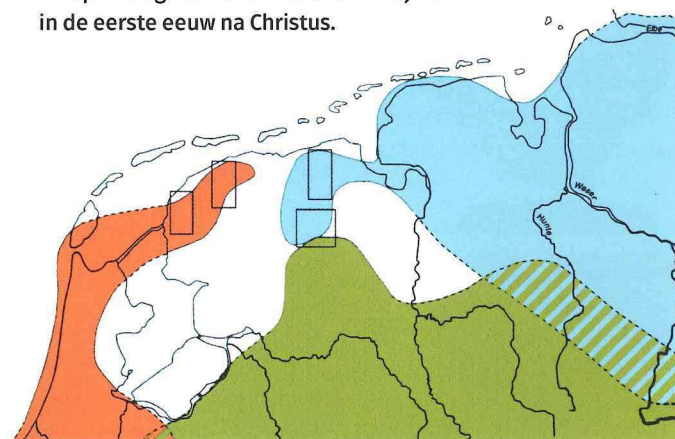
De materiële cultuur van de Friezen en die van de Chauken vertonen grote overeenkomsten. De Chauken leefden aan de kust en waren terpbewoners, die voornamelijk in hun onderhoud voorzagen door veeteelt en vermoedelijk ook akkerbouw. Hun terpen waren minder ver van de hogere zandgronden in het binnenland verwijderd dan de terpen en wierden in Noord-Nederland. Dat had praktische voordelen. Zij hadden daardoor gemakkelijker toegang tot zaken die alleen in het binnenland verkrijgbaar waren, zoals hout. De beroemdste van hun terpen is wel de Feddersen Wierde, die in de jaren vijftig van de twintigste eeuw compleet is opgegraven door het Niedersächsisches Institut für historische Küstenforschung (NIhK) te Wilhelms-haven. Dat was een groot dorp met in de midden-Romeinse tijd een 'Herrenhof': de residentie van de plaatselijke leider met bijbehorende vergaderruimte.

Waar de grens tussen de Friezen en de Chauken precies lag, is niet zeker. Waarschijnlijk vormde de Eems de grens, maar er gaan ook stemmen op voor de Lauwers, tussen Friesland en Groningen. Dat zou betekenen dat onze provincie Groningen deel uitmaakte van het gebied van de Chauken, althans in de Romeinse tijd. Rond het begin van de jaartelling veranderde daar namelijk het een en ander, om te beginnen in de stijl van het aardewerk. In de late ijzertijd werd er in Noord-Nederland nog overal aardewerk in een en dezelfde stijl gebruikt, vaak met streepbandversiering. In het begin van de eerste eeuw na Christus werd dat in Groningen en Noord-Drenthe vervangen door aardewerk met korte uitstaande randen, dat overeenkomt met het gelijktijdige aardewerk in aangrenzend Duitsland. Ernst

Taayke heeft deze stijl genoemd naar Wierum in Groningen. Behalve een nieuwe aardewerkstijl was er nog een opvallende verandering in die tijd: het aantal vondsten per vindplaats uit deze periode is veel groter dan uit vroegere periodes en bovendien zijn er veel meer nederzettingen in het Groninger wierden-gebied. In het westelijke deel van Groningen zijn dat er tweemaal zoveel, in het oostelijke deel steeg het aantal van acht naar 43.⁴ Als mogelijke verklaring voor deze opvallende verandering heeft Ernst Taayke een sterke oostelijke, dus Chaukische invloed geopperd, gepaard gaande met immigratie, vanaf het midden van de eerste eeuw na Christus. De Chauken moeten in zijn visie hun blik niet alleen hebben laten vallen op het gebied van de Amsvariërs, maar ook op Groningen. Het is een verklaring die veel aangehaald wordt om de agressie van de Chauken aan te tonen.

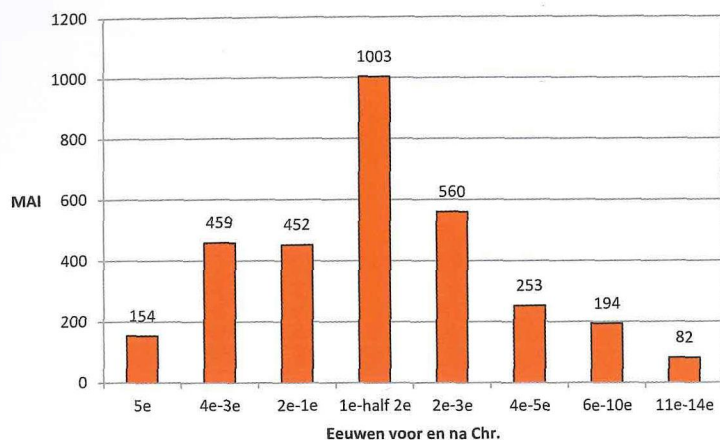
Sinds het onderzoek van Taayke is echter duidelijk geworden dat in Groninger vindplaatsen oude en nieuwe aardewerkvormen nog een tijdlang samen in gebruik waren en dat potten in

▼ Verspreidingskaart van aardewerkstijlen in de eerste eeuw na Christus.

- 'Fries' aardewerk
- aardewerk in Wierumstijl en verwante vormen
- Rijn-Wezer-Germaans aardewerk

▼ De hoeveelheid aardewerk per periode in de terpnederzetting Ezinga. MAI: Minimum Aantal Individuen. Er is meer aardewerk uit de periode 1-150 na Christus dan uit enige andere periode.

de nieuwe Wierumstijl soms versierd werden met het oudere streepbandmotief.⁵ De overgang lijkt dus eerder geleidelijk dan plotseling. In een terpnederzetting als Ezinga was wel een zeer sterke toename van aardewerkvormen, maar het aantal huizen steeg niet evenredig. Er waren dus nog andere factoren in het spel: er woonden waarschijnlijk meer mensen in een huis dan voorheen en de aardewerkconsumptie per huishouden steeg, mede door een grotere rol voor aardewerk in rituelen die op haar beurt weer samenhang met de toegenomen bevolkingsdruk.⁶

Vermoedelijk weerspiegelt de grote hoeveelheid aardewerk van de eerste eeuw een piek in de bewoning die het gevolg was van het succesvolle leven in het terpen- en wierdengebied, want

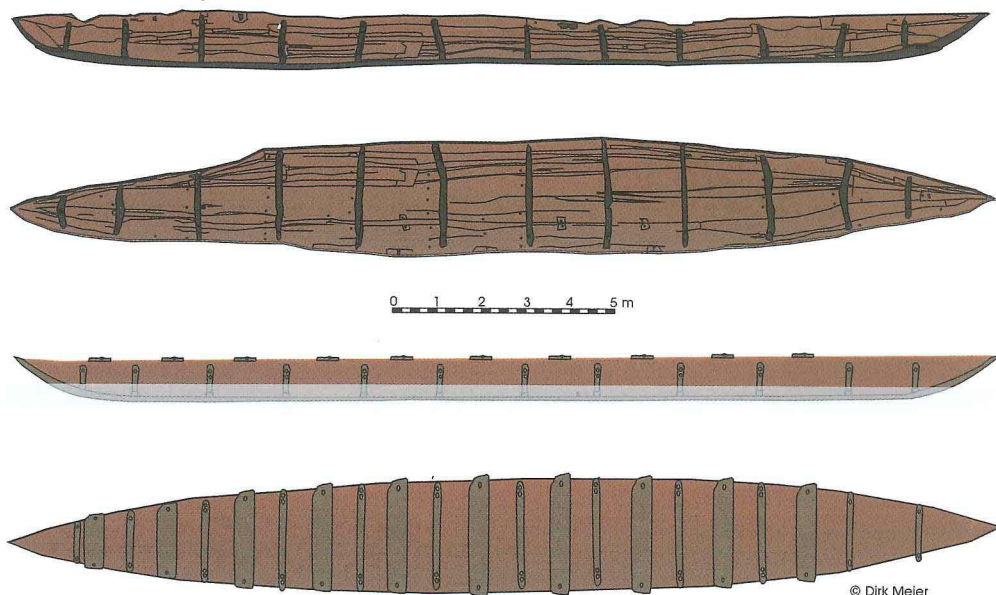
een toename van aardewerkvondsten is ook in het Friese terpengebied herkenbaar, zij het in mindere mate.⁷ Evengoed vestigden zich misschien ook wel Chauken in het oostelijke deel van het dunbevolkte Groninger kustgebied. We weten nu dat de Wierumstijl en de sterke toename van aardewerk al eerder begon, rond het begin van de jaartelling. Daarmee is het verschil in de beginnatie van de Wierumstijl in Groningen en aangrenzend Duitsland verdwenen. Aan de Duitse kant van de grens wordt dan ook niet uitgegaan van Chaukische migratie naar Groningen, maar worden de overeenkomsten in de stijl van het aardewerk aan weerszijden van de grens gezien als een teken dat het tot dezelfde 'Formenkreis' behoorde.⁸ Tussen die gebieden bestonden zoveel wederzijdse contacten dat het aardewerk dezelfde ontwikkeling doormaakte. De Wierumstijl is dus eerder een teken van intensieve maar vreedzame contacten over en weer, dan van agressie van de Chauken jegens hun burens. De Chauken die zich misschien in deze periode in Groningen vestigden, werden waarschijnlijk helemaal niet als vreemdelingen gezien.

Aardewerk in Wierumstijl is verrassend genoeg ook in het Leidsche Rijngebied gevonden, in een aantal nederzettingen waarvan het inheemse aardewerk door Ernst Taayke is geanalyseerd. Dat zijn Hogeweide in Utrecht (LR 41-42; maar liefst 60 procent aardewerk in Wierumstijl), de inheemse nederzetting bij het castellum op Hoge Woerd (LR46; minimaal 10 procent), en Oudenrijneweg (LR35; 10 tot 20 procent). Daar moeten dus in elk geval pottenbakkers, waarschijnlijk pottenbakkende vrouwen, actief zijn geweest die in Wierumstijl werkten. Caroline den Hartog vermoedt dat er in de nederzetting met

▲ Aardewerk in Wierumstijl uit Ezinga. Het aardewerktype is te herkennen aan de korte uitstaande randen. In aangrenzende gebieden in Duitsland komt vergelijkbaar aardewerk voor, wat erop wijst dat er contact was tussen dit gebied en noordoostelijk Nederland.

- ▼ Goot in het castellum in Valkenburg, waarschijnlijk gemaakt tijdens een van de vroegste fasen, circa 40 na Christus. De goot is gemaakt van de middenstukken van één of meer boomstamkano's. Op de kano lagen dwarsplankjes, waarop lange planken waren gelegd om de goot af te dekken. De goot is in 1941 opgegraven door de archeoloog Van Giffen.

- ▲ Met behulp van spanten verbrede boomstamkano uit Vaale (Kreis Steinburg), uit de tweede of derde eeuw na Christus. De Chauken gebruikten waarschijnlijk vergelijkbare boten als vervoermiddel.

het hoogste percentage aardewerk in Wierumstijl (Hogeweide) een of meer Chaukische families woonden waarvan de mannen dienstdeden in het Romeinse leger.⁹ Dat kunnen dus heel goed van oorsprong Groninger kustbewoners zijn geweest. Of die zichzelf als Friezen of als Chauken beschouwden, kunnen we niet achterhalen.

“De brede verspreiding van aardewerk in de Wierumstijl wijst op intensieve, vreedzame contacten tussen de Chauken en hun burenen”

Contacten

Uit het ontstaan en de verspreiding van de Wierumstijl in het aardewerk blijkt dat er intensieve contacten bestonden tussen de Chauken en hun burenen. Deze vondsten doen vermoeden dat die contacten overwegend vreedzaam waren. Daar zijn ook nog andere aanwijzingen voor. Al in de ijzertijd hadden de kustbewoners van het gehele Nederlandse en Noordwest-Duitse kustgebied contact met elkaar. Waarschijnlijk wisselden zij geschenken uit en ook huwelijkspartners. Zo ontstonden er familiebanden tussen kustbewoners, en niet alleen binnen de eigen regio. Die huwelijkspartners waren waarschijnlijk vaak vrouwen, die hun eigen aardewerk bleven maken in hun nieuwe woonplaatsen. Op die manier konden stijlelementen in het aardewerk zich snel verspreiden. In het aardewerk van een plaats

als Ezinge zijn er uit de ijzertijd en de Romeinse tijd aanwijzingen voor banden met West-Nederland, met Friesland, met zuidelijk Drenthe en andere gebieden met Rijn-Wezer-Germaans aardewerk, en met het Noordwest-Duitse kustgebied. Het van oorsprong waarschijnlijk Friese streepbandaardewerk uit de late ijzertijd, althans daardoor geïnspireerd aardewerk met streepbandversiering, is ook in vrij grote aantallen op de Feddersen Wierde gevonden.¹⁰ Niet alleen aardewerk en huwelijkspartners, maar ook technologie en kennis werden uitgewisseld. Dat blijkt bijvoorbeeld uit sterk op elkaar lijkende constructies met duikers van uitgeholde boomstammen, en uit dammen uit de late ijzertijd en de vroeg-Romeinse tijd, die zowel in Vlaardingen als in Jemgum aan de Eems zijn gevonden.¹¹ Bij die contacten ging het duidelijk om uitwisseling langs het gehele kustgebied en niet om eenrichtingsverkeer, al breidde de aardewerkstijl van de bewoners van Groningen zich in de Romeinse tijd ook naar Friesland en Noord-Holland uit. Het is echter helemaal niet gezegd dat dit was omdat de Chauken hun burenen domineerden.

Water als verbindingsweg

Het kan zijn dat kustbewoners meer contact met elkaar hadden, en over grotere afstanden, dan bewoners van binnenlandse streken. Vervoer over water was praktisch en snel, zeker in een tijd waarin de kwaliteit van de wegen in het binnenland nog veel te wensen overliet. Toch zijn er nauwelijks vondsten van boten of scheepshout uit de ijzertijd of de Romeinse tijd in het

kustgebied. Boten werden misschien verbrand wanneer ze onbruikbaar waren geworden, of ze werden afgezonken op plekken waar nog niet is opgegraven, bijvoorbeeld in prielen. Dat laatste is niet onwaarschijnlijk, want het archeologisch onderzoek, althans in het noordelijke kustgebied, richt zich vrijwel uitsluitend op terpen en wierden. Als daarbuiten wordt gegraven, neemt de kans op dat soort vondsten toe, zoals blijkt uit de vondst van de al genoemde dam en duiker en van een vroeg-middeleeuwse boomstamkano bij Jemgum aan de Eems.

Het vroegste bericht over de vaartuigen van de noordelijke kustbewoners is opgetekend door Velleius Paterculus. Hij beschrijft hoe Tiberius in 5 na Christus tot aan de Elbe is doorgedrongen en daar bezoek krijgt van een van de barbaren, die de Elbe was overgestoken in een boomstamkano, het daar gebruikelijke vaartuig zoals hij schrijft. In datzelfde gebied, in het Vaaler Moor (Kreis Steinburg) is een met behulp van spanten verbrede boomstamkano opgegraven, uit de tweede of derde eeuw na Christus.¹² Waarschijnlijk waren al dan niet verbrede boomstamkano's gangbaar in het gehele kustgebied gedurende de Romeinse tijd en daarvoor. In Romeinse castella in West-

Nederland, bijvoorbeeld in Valkenburg, zijn (afgedankte of ont-eigende?) boomstamkano's gebruikt om waterputten en goten te construeren. Boomstamkano's zijn geschikt voor binnenwater, maar ze lijken niet erg zeewaardig. Toch schrijft Plinius in *Naturalis Historia* XVI dat Germaanse plunderaars reisden in boten die gemaakt waren van uitgeholde bomen en dat sommige plaats boden aan wel dertig mensen. Dat moeten dan wel verbrede en misschien opgeboeide (dat wil zeggen aan de zijkant met planken verhoogde) boomstamkano's zijn geweest, waarmee je bij mooi weer wel langs de kust kon varen. Dat klopt met de beschrijving van de schepen van de Chauken uit 47 na Christus: dat waren ranke, lichte boten. De overgang van boten die door peddels werden voortbewogen, dus kano's, naar geroeide boten vond in Noord-Europa in elk geval vermoedelijk pas in de loop van de Romeinse tijd plaats.¹³ Dan ontstaan de overnaadse, geklonken schepen zoals de Nydam-schepen van rond 300 na Christus, die zijn gevonden in een veen aan de oostkant van Zuid-Jutland (Denemarken). Daarmee kon ook op open zee worden gevaren. Maar ook daarna bleven boomstamkano's nog eeuwenlang in gebruik.

- ▲ Volgens historische bronnen vochten de Chauken tegen de Romeinen tijdens de Bataafse opstand in 69-70 na Christus. Nadat de opstand was neergeslagen door de Romeinen werd er lange tijd niets meer geschreven over de Chauken. Pas een eeuw later duiken ze op in een tekst over een aanval op de provincie Belgica.

- ◀ Helft van een verbrede boomstamkano uit 600 tot 640 na Christus, gevonden bij Jemgum aan de westoever van de Eems bij Weener (Oost-Friesland). Hoewel de kano jonger is, lijkt hij qua vorm op de verbrede kano's die in de Romeinse tijd gebruikt moeten zijn.

Conclusies

Waren de Chauken nu inderdaad van huis uit zeerovers en plunders, zoals ze vaak worden voorgesteld? De archeologische gegevens en de karakterschets van Tacitus roepen een iets ander beeld op. Chauken moeten ondernemend, reislustig en vrijheidslievend zijn geweest. Ze hadden net als iedereen ongetwijfeld wel eens conflicten, onderling en met hun burenen, maar de normale contacten die ze met andere kustbewoners hadden, waren overwegend vreedzaam. Die contacten werden gekenmerkt door het uitwisselen van huwelijkspartners en geschenken, en van kennis en ervaring. De zee bood de mogelijkheid om vrij eenvoudig bij andere kustbewoners op bezoek te gaan, en de vondsten tonen aan dat dit over en weer ook inderdaad regelmatig gebeurde. Er zijn geen aanwijzingen dat de samenlevingen van de Chauken dreven op plundertochten, ten koste van hun burenen. De komst van de Romeinen moet dat patroon van intensieve omgang hebben verstoord. Delen van de kust die tot het uitgestrekte sociale netwerk van de kustbewoners behoorden, werden verboden gebied. De mogelijkheden voor het onderhouden van contacten werden ernstig beperkt.

Het is heel goed mogelijk dat de plundertochten van de Chauken alleen tegen de Romeinen waren gericht en voortkwamen uit verzet, in plaats van uit een eigen culturele traditie zoals vaak wordt gedacht. De Chauken en hun burenen in het vrije Germanië

zagen zich geplaagd tegenover een koloniale mogendheid die hen probeerde in te lijven. Aanvankelijk ontzag en fascinatie maakten al snel plaats voor verzet, bij Chauken, Friezen, en andere groepen in het gebied dat de Romeinen bij hun rijk wilden trekken. Hoewel ze op deze manier uiteindelijk buiten het Romeinse Rijk wisten te blijven, werden hun samenlevingen door de contacten met en het optreden van de Romeinen wel sterk beïnvloed. Zo ontstond er waarschijnlijk een sterkere sociale gelaagdheid in de loop van de Romeinse tijd. Op de Feddersen Wierde is dat bijvoorbeeld te zien aan de 'Herrenhof' uit de midden-Romeinse tijd.

"Het is heel goed mogelijk dat de plunder-tochten van de Chauken alleen tegen de Romeinen waren gericht"

Als we willen weten wie de Chauken en hun burenen eigenlijk waren en wat voor relaties ze onderhielden met de Romeinen, dan moeten we niet alleen schriftelijke bronnen als leidraad nemen en archeologische gegevens uit het door de Romeinen gecontroleerde gebied, maar vooral ook archeologische gegevens uit het gebied van de Chauken en hun burenen zelf.

Verantwoording

Noten

- Deze tekst werd als lezing uitgesproken tijdens het symposium 'Romeinse Kust' in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden op 12 september 2016
- Volgens Dhaze (2011), 58
- De Clercq en Taayke (2004)
- Taayke (1996)
- O.a. Nieuwhof (2014)
- Nieuwhof (2015), hoofdstuk 11
- Bakker en Varwijk (2016)
- Siegmüller en Struckmeyer (2014)
- Taayke in Luksen-IJtsma (2009); Den Hartog (2009)
- Schmid (2006)
- De Ridder (1999); Prison (2009)
- Meier (2014)
- Rieck (2003)

Literatuur - schriftelijke bronnen

Cassius Dio, *Historia Romana*
 'Didius Julianus', in: *Scriptores Historia augusta*
 Plinius Secundus maior, *Naturalis Historia*
 Suetonius, *De Vita Caesarum*
 Tacitus, *Ab excessu divi augusti annales* (Annales)
 Tacitus, *De origine et situ Germanorum* (Germania)
 Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*

Overige literatuur

Bakker, M. en Th. Varwijk (2016), 'Een verhaal over trends en continuïteit: aardewerkonderzoek nieuwe stijl toegepast op het aardewerk van Jelsum', in: A. Nieuwhof (red.), *Van Wierhuizen tot Achlum*, Groningen, 181-206

Clercq, W. de, en E. Taayke (2004), 'Handgemaakte Keramiek der späten Kaiserzeit und des frühen Mittelalters in Flandern (Belgien). Das Beispiel der Funde friesischer Keramik in Zele (O-Flan-dern)', in: M. Lodewijckx (red.), *Bruc ealles well. Archaeological essays concerning the peoples of north-west Europe in the first millennium AD*, Leuven, 57-72

Dhaze, W. (2011), *De Romeinse kustverdediging langs de Noordzee en het Kanaal van 120 tot 410 na Chr.*, Dissertatie Universiteit Gent

Giffen, A.E. van (1944), 'De Romeinse castella in den dorpsheuvel te Valkenburg aan den Rijn (Z.H.) (Praetorium Agrippinae I). De opgravingen in 1941', in: *Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek* 25-28, 1-316

Hartog, C.M.W. den (2009), *Sportpark Terweide 2. LR 41-42. Archeologisch onderzoek Sportpark Terweide*, Utrecht (Basisrapportage Archeologie 18)

Luksen-IJtsma, A. (2009), *Oudenrijneweg. Archeologisch onderzoek van een inheems-Romeinse nederzetting uit de eerste eeuw na Chr. en een vlasrootcomplex uit de twaalfde eeuw na Chr. in De Meern, gemeente Utrecht*, Utrecht (Basisrapportage Archeologie 25)

Meier, D. (2014), *Die Unterelbe. Vom Urstromtal bis zur Elbvertiefung*, Heide

Nieuwhof, A. (2014), 'De geschiedenis van Ezinge in scherven. Handgevoerd aardewerk van 500 v.C. tot 1500 n.C.', in: A. Nieuwhof (red.), *En dan in hun geheel. De vondsten uit de opgravingen in de wierde Ezinge*, Groningen, 30-128

Nieuwhof, A. (2015), *Eight human skulls in a dung heap and more. Ritual practice in the terp*

region of the northern Netherlands, 600 BC-AD 300, Groningen

Prison, H. (2009), 'Von Prielien und Sielen. Ein kaiserzeitliches Siedlungsgebiet?', in: *Archäologie in Niedersachsen* 12, 127-129

Ridder, T. de (2005), 'Wassermanagement in römischer Zeit. Die ältesten Deltawerke in West-europa', in: M. Fansa (red.), *Kulturlandschaft Marsch. Natur-Geschichte-Gegenwart*, Oldenburg, 60-67

Rieck, F. (2003), 'De scheepvaart in het Noordzee-gebied, 250-850', in: E. Kramer, I. Stoumann en A. Greg (red.), *Koningen van de Noordzee, 250-850*, Leeuwarden, 75-86

Schmid, P. (2006), *Die Keramikfunde der Grabung Feddersen Wierde (1. Jh. v. bis 5 Jh. n. Chr.)*, Oldenburg (Probleme der Küstenforschung 29)

Siegmüller, A. en K. Struckmeyer (2014), 'Das keramische Fundmaterial aus der kaiserzeitlichen Siedlung "Uttumer Escher" (Gde. Krummhörn, Lkr. Aurich)', in: *Archäologisches Korrespondenzblatt* 44, 91-106

Taayke, E. (1996), *Die einheimische Keramik der nördlichen Niederlande. 600 v.Chr. bis 300 n. Chr.*, Groningen (Dissertatie Rijksuniversiteit Groningen)

Vos, P.C. en E. Knol (2015), 'Holocene landscape reconstruction of the Wadden Sea area between Marsdiep and Weser', in: *Netherlands Journal of Geosciences* 94, 157-183

Over de auteur

Annet Nieuwhof is als onderzoeker verbonden aan het Terpencentrum van het Groninger Instituut voor Archeologie

Illustratieverantwoording

ADC ArcheoProjecten omslag voor binnenzijde onder, 13 rechtsboven en middenonder, 15, 39, 42 onder, 43 boven en rechtsonder, 44 boven, links- en rechtsonder | Annet Nieuwhof 30 boven en onder | ADC ArcheoProjecten, A. Simons, Hazenberg fotografie 16 onder | Archeologie West-Friesland, Hoorn 35 boven en onder, 37, 38 links, 40 boven en onder, 41 | BAAC BV Archeologie en Bouwhistorie, Den Bosch 10, 11 onder | BAAC BV Archeologie en Bouwhistorie, Den Bosch/RAAP, Weesp 54 onder | Paul Becx, Rijksmuseum van Oudheden 9 onder | Karin van den Berg, Kobalt Museale Diensten 28 boven | Peter Jan Bomhof, Rijksmuseum van Oudheden 2, 4 linksboven, rechtsboven, linksonder en rechtsonder, 5 rechts, 6 linksboven, linksonder en rechtsonder, 7 boven en onder, 8 linksboven en onder | British Museum Londen M&ME 1866, 12-29, 1 5 links | Bureau Archeologie Gemeente Nijmegen 47 onder | collectie Jos Bazelmanns 53 | Rob van Eerden 28 onder | Lourens van der Feijst 3 onder | foto van ansichtkaart, collectie RMO 9 boven | Galerie Marzee, Nijmegen 8 rechtsboven | Gelders Archief 43 linksonder, 45 | Evert van Ginkel 59 rechts | Peter Paul Hattinga Verschure 34 | Het Pakhuis Ermelo 64 onder | Gilbert Hofstra 50 rechtsboven | <https://beeldbank.rws.nl>, Rijkswaterstaat/Joop van Houdt 50 onder | Jane Kershaw 50 linksboven | Mikko Kriek 46 onder, 56 linksboven en onder, 57 boven | Musée du Louvre, MND 2047 3 boven | Museum Het Valkhof Nijmegen 2012.140 6 rechtsboven | Marten de Leeuw, Groninger Museum, Groningen omslag voor binnenzijde boven, 32 boven | Limburgs Museum, Venlo 11 boven | Constance van der Linde 21 middenboven, middenonder, linksboven en linksonder, 23 rechtsboven en onder | Dirk Meier 29 boven | Dirk Meier, naar Christian Hirte 31 rechts | Rob Mols, gemeente Nijmegen 46 boven | Nationale Archeologiedagen 61 onder | Nieuwlanderfgoed 65 | Noord-Hollands Archief 19 onder, 22 onder, 36 | Onroerend Erfgoed 2014, foto D. Decroos 58 rechtsonder | Patrimonium van het Sint Elisabeth begijnhof te Sint-Amandsberg 22 links- en rechtsboven, 23 linksboven | Cees-Jan van de Pol 48 linksonder | RAAP Archeologisch Adviesbureau, Weesp 18, 20, 24, 25 linksonder | RCE, Amersfoort 12 boven en onder, 14, 16 boven, 17, 60 onder | RCE, M.C. Kosian 54 boven | RCE, NISA 38 rechts | Giel de Reuver, www.romeinen.info 26 | Rijksmuseum, Amsterdam, De Bataven verslaan de Romeinen bij de Rijn, Otto van Veen, 1600 - 1613 32 onder | Rijksmuseum van Oudheden, Leiden 64 linksboven | Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie 31 links | SCEZ, Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland 1, 64 rechtsboven | SIKB 61 boven | Richard Stekelenburg 9 rechtsboven, 19 boven, 25 boven en rechtsonder | Raphael Smid 58 linksonder | Ernst Taayke 29 onder | Ernst Taayke, NAD Nuis 54 onder | Luit van der Tuuk 48 boven en rechtsonder, 49, 51 boven en onder, 54 boven | Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie 58 boven | Frans de Vries (ToonBeeld, Oosterwolde) 60 linksboven | Pieter de Vries, Kaap Skil 60 rechtsboven | VUHbs 59 links | Wageningen UR GeoPortal: RAF Aerial photographs 42 boven

overgenomen uit:

Braat 1934 57 onder | Enckevort en Thijssen 1996, p. 81 56 rechtsboven | Heirbout en van Enckevort 2011 47 boven | Alois Niederstätter (1996), 1400-1522: *das Jahrhundert der Mitte: an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit, aus der Reihe Österreichische Geschichte*, Wenen 21 rechts | Pleyte 1882, pl. XXIV, nr. 3 50 middenboven | Rethaan Macaré 1838, pl. V, nr. 13 50 middenonder | Vos & Knol 2015, bewerking A. Nieuwhof 27 | Zieling 2011, p. 375 56 rechtsmidden

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden van het illustratiemateriaal te achterhalen. Mochten personen of instanties desondanks van mening zijn dat rechten niet zijn gehonoreerd, dan kunnen zij contact opnemen met de uitgever.